

Csunderlik Péter

A Tanácsköztársaság bukásának magyarázatai korai Horthy-kori pamfletekben és visszaemlékezésekben

A mióta végigzúgott szerencsétlen hazánkon a vörös orkán, alig van hét, hogy meg ne jelenne egy-két füzet vagy könyv, amely az októberi forradalomtól a proletárdiktatúra bukásáig lezajlott eseményekkel foglalkozik¹ – írták a *Katolikus Szemlében* a Tanácsköztársaság 1919. augusztus 1-i bukása után szinte azonnal meginduló kiadványtengerről, amelynek áttekintése különös izgalmakat rejt a Horthy-kori Tanácsköztársaság-diskurzus kutatója számára.

E kiadványok többsége egykor olvasott, de a „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus sajtótermékek” 1945-ös betiltásával feledésre ítélt, elsüllyedt munka.² Közöttük akadtak rövid propagandafüzetek és több mint kétszáz oldalas, a proletárdiktatúrát részletesen elmesélő beszámolók is. Ezek ugyan különböző céllal születtek – egyaránt akad példa a személyes vagy kollektív „mentálhigiénét” elősegítő bűnbakképzésre,³ a veszélyes és bizonytalan válsághelyzetben fellépő,

¹ CJ., 1919. 367.

² A forrásbázist a Politikatörténeti Intézet könyvtára és az Országgyűlési Könyvtár állományából választottam ki Kolosváry-Borcsa Mihály hírheft bibliográfiája (KOLOSVÁRY-BORCSA, [1943].), az 1945 után kiadott „fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus” sajtótermékek jegyzékei, valamint Völgyes Iván átfogó Tanácsköztársaság-bibliográfiája alapján. (VÖLGYES, 1970.) A nevezett könyvtárak, valamint az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai és a bibliográfiák segítségével 174 vizsgálható pamfletet és visszaemlékezést azonosítottam, végül 60 kiadványra szűkítettem le a részletes elemzés alá vett, az ellenforradalmi rendszer első évtizedében megjelent irományok számát. A válogatás szempontja a következő volt: a vizsgálandó források közül kihagytam a kommun történetének egy-egy szűkebb részterületét (például gazdaságpolitika, könyvtárpolitika, egészségügy) tárgyaló munkákat, mivel feltételezésem szerint ezek hatása elhanyagolható a Tanácsköztársaság emlékezetének formálásában, és jellemzően jóval kisebb olvasóközönségre számíthattak, mint a pamfletek vagy a memoárok. Ellenben helyet szorítottam az egy-egy vidéki város (például Hódmezővásárhely, Kalocsa, Szeged) kommun alatti mindennapjait megíró beszámolóknak, mivel a főváros és a vidék ellentéte, a vörösterrorista különítmények vidéki tevékenysége konstitutív eleme lett a Tanácsköztársaság emlékezetének. A kiválasztott Tanácsköztársaság-ellenes kiadványokat egy 2019-ben megjelent monográfiában dolgoztam fel. (CSUNDERLIK, 2019.) Jelen tanulmány ennek a nagyobb volumenű, a korai Horthy-kori „Tanácsköztársaság-diskurzust” vizsgáló kutatásnak az eredményeit használta fel.

³ A felelősségáthárítás ugyanis elősegíti a lelki egyensúly visszanyerését és ezáltal a mobilizálást. A bűnbakképzés efféle „mentálhigiénés” szerepéről lásd: PÖK, 2010. 18–19.

„kollektív váagnak” tekinthető politikai mítosz lenyomatára,⁴ az identitás újjáépítésére,⁵ vagy egyszerűen a múlt birtokbavételére és a jelen küzdelmeiben történő hasznosításra⁶ –, de mind egy addig példátlan tapasztalat, a proletárdiktatúra elbeszélésére és értelmezésére tettek kísérletet.⁷ Akkor, amikor még nem jött létre a kommün történetének „hivatalos” elbeszélése. Így a Tanácsköztársaság bukástörténeteinek összehasonlításával betekintést nyerhetünk abba a küzdelembe, amely 1919 után megindult a múlt birtoklásáért a Horthy-kori Magyarországon. Diskurzuselemzésemben a kínált magyarázat szerint csoportosítom a kommün bukástörténeteit, kulcskérdésnek tekintve a szövegek osztályozása szempontjából, hogy a szerzők a Tanácsköztársaság történetének mely pontjától tartották elképzelhetőnek annak bukását, illetve mikortól tartották „bukottnak” azt, és legfőképpen: hogy milyen erőknek tulajdonították a kommunisták magyarországi kudarcát.

I. A kommunizmus ellentétes az isteni, a természeti és/vagy a gazdasági renddel

A visszatérés reményében az 1918–1919-es forradalmak tanulságait levonni igyekvő baloldali emigráció egymással vitatkozó tagjai között is kulcskérdés volt, hogy 1919 márciusában érett volt-e Magyarország a proletariátus hatalomátvételére, vagy elsietett volt a proletárdiktatúra kikiáltása, és ebből következően nem is volt meglepő, hogy 133 nap múltán kiszenvedett a „koraszülött” Tanácsköztársaság.⁸ Ezek az emigráns politikusok és gondolkodók a legkülönbözőbb hermeneutikai gyakorlatokkal akartak érvet találni a maguk igazsága mellett a marxizmus megfellebbezhetetlen klasszikusainak írásaiban. A magyarországi Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban azonban nem meglepő módon alig akad munka, amelynek szerzője Marx, Engels, Kautsky, Bernstein, Lenin vagy Buharin műveit mozgósította volna az 1918–1919-es forradalmak megértéséhez.

Lényegében a marxizmus klasszikusainak műveiből kiolvasható következtetést fogalmazta meg egyszerűen Orbók Attila (1887–1964), a Károlyi Mihályban családó függetlenségi párti újságíró a *Ki árulta el a hazát?* című 1919-ben megjelent füzetében. Orbók a következő strukturális magyarázatot találta a bukásra: a proletárdiktatúra megvalósíthatatlan egy olyan országban, ahol „alig háromszáz gyárkémény füstöl” – mindezt azonban a klasszikus közgazdaságtanra tett hivatkozás nélkül.⁹

⁴ Például a „vezér” iránti igény megfogalmazására. Lásd: CASSIRER, 1997. 37–40.

⁵ Az elbeszélés szerepéről az identitásalkotásban lásd: RICOEUR, 1998. A holokauszt emlékezete kapcsán vizsgálja a kérdést: GYÁNI, 2016.

⁶ Lásd: ROMSICS, 2004. 23.

⁷ Az értelmezés szükségességének szinte kényszerítő voltáról nyilatkozott Székely Gyula a *Három nemzedék* 1920-ban megjelent első kiadásának előszavában. A jelenségre Székely István teológus is utalt saját katolikus perspektívájú visszatekintésében: „az utóbbi idők eseményei minden gondolkodó ember figyelmét ráterelték a politika és társadalomtudomány legfontosabb kérdéseire”. SZÉKELY, 1921. 3.

⁸ A proletárdiktatúra magyarországi megvalósíthatóságával kapcsolatos vita azonban már 1918 novemberében–decemberében megkezdődött, ennek lenyomata a Galilei Kör folyóiratának, a *Szabadgondolatnak* az év végi „bolsevizmus”-különszáma, Lukács György e vita keretében publikálta *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című elhíresült esszéjét. Lásd: CSUNDERLIK, 2016.

⁹ ORBÓK, 1919. 22.

Szintén korábbi függetlenségi párti volt Alföldi Dávid (?–1929) egri újságíró, aki azon kevés polgári szerző közé tartozott, akik ismerték és a művükben idézték a marxizmus klasszikusait. Alföldi a Tanácsköztársaság bukását követő hetekben papírra vetett *Néhány szó a proletárdiktatúráról* című 1919-es munkájában Karl Kautskynak *A proletárság diktatúrája* című könyvére hivatkozva állapította meg az összeomlás után nem sokkal, hogy előre tudható volt, hogy a magyar nép még „nem érett” a szocializmusra, így a proletárdiktatúra nem maradhat fenn a fejletlen, nem iparosodott Magyarországon. Emiatt bírálta a szociáldemokratákat, akik a hatalomvágyuk miatt a kellő feltételek hiányában is „beleugrottak a legveszedelmesebb örvénybe”. A marxista elméleti irodalom útmutatásai mellett Alföldi a több memoárban is előforduló „közös lónak túros a háta” népi bölcsességgel is érvelt a szocialista rendszer fenntarthatatlansága mellett.¹⁰ A munkások közti hierarchia eltörlési kísérlete pedig szerinte egyenesen a természeti renddel ellenkezett. Ahogy az állatvilágból vett hasonlattal érzékeltette: „a lónak s a tehénnek ősidőtől fogva több s jobb élelme volt, mint a szárnak s a kecskének”, és „a lovak közt is volt már a proletárvilág előtt is igás ló és parádés ló”. Alföldi megállapította – a Tanácsköztársaság gazdasági problémáit megidézve –, hogy a vállalatok törvényszerűen indultak züllésnek abban az egyenlősítő rendszerben, amely „nem engedi meg a tehetségek előretörését és érvényesülését”, a „verseny” hiánya ugyanis nem sarkall találmányokra és az üzemek fejlesztésére, a kommün „vályúrendszere” pedig szükségszerűen tunyasághoz vezet: ha valaki „csak úgy kap ennivalót, mint az, aki könnyebb munkát végez, miért legyen ő ügyesebb, szorgalmasabb, mint a másik”.¹¹ Mindezek miatt Alföldi úgy gondolta, hogy a kommunizmus csak annyira volt megvalósítható az 1919-es Magyarországon, amennyire Morus Tamás *Utópiája*.

Ebből az eleve megvalósíthatatlanságból következett az, hogy már a Tanácsköztársaság első heteiben elhatalmasodtak a társadalmi-gazdasági problémák, amelyek miatt proletárdiktatúra külső katonai beavatkozás nélkül is összeomlott volna. Ezt állította a Huszár-, a Simonyi-Semadam- és a Teleki-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Haller István (1880–1964) is a *Szocialista-kommunista csőd* című 1920-as munkájában.¹² A működőképességet biztosító, ám minden esetben a szocializmusból a kapitalizmus felé visszamutató, teljesítmény-ösztönző reformok pedig annyira ellenkeztek a kiindulási elmélettel, hogy nem lehet azokat „reformoknak” nevezni, ezért ezek meghozatala egyes olvasatok szerint még erkölcstelen is volt. Például Lányi Ede jezsuita szerzetes (1881–1950) *Vörös naplóm* című 1919-es művének értelmezésében a Tanácsköztársaság már a kikiáltást követő első hetekben megbukott erkölcsileg, amikor a kommunisták leleplezték magukat azzal, hogy csak a 200 holdnál nagyobb egyházi nagybirtokokat szocializálták. Mert „vagy jó és kivihető a kommunizmus és akkor senkinek sem lehet magánháza és földje, vagy kivihetetlen s akkor senki magánbirtokát bántani nem szabad”.¹³ A döntés, hogy csak a gazdag nagybirtokokat szocializálják, annak bizonyítékát

¹⁰ ALFÖLDI, 1919. 21; 32–33.

¹¹ ALFÖLDI, 1919. 38–39.

¹² HALLER, 1920.

¹³ LÁNYI, 1919. 5.

jelentette számára, hogy a magyar nép nem a „kommunizmusba”, hanem egy tehetősebbeket kifosztó „rablószövetkezet” hatalmába került.

A kommünt a „rablók barlangjához” hasonlító Domonkos József (1883–?) az 1919-ben közreadott *Rablók barlangjában* című „álnaplójában” úgy vélte, „a kommunizmus nem neki való ruhája” úgy állt a magyar népnek, mint az unokán a nagyapa divatos cilindere, amely a gyereken csak kacajt vált ki. Ennek megfelelően a kommüntörténete szerint már a proletárdiktatúra kikiáltása után nem sokkal kiderült, hogy a kommunista politikusok hirdette „divatigazságok” Magyarországon kivihetetlenek, így a magyarok le is dobták magukról a „vörös köntöst”.¹⁴ Bár az alkalmazott szókép a magyarázatok azon csoportját idézi, amelyek a magyar nemzetkarakterrel való összeférhetetlenségével indokolták a kommunizmus magyarországi bukását, Domonkos valójában racionális alapokon álló gondolatmenetet tett közzé a nemzetkarakterológia irracionális közhelyei helyett. Hamar kipukkanó „divatigazságnak” tartotta, hogy a kapitalista gazdasági rend anarchiája egyedül csak a kooperáción alapuló „kommunista” gazdasági berendezkedéssel küszöbölhető ki,¹⁵ mert ez csak a bürokrácia szaporodásához vezetett, és létrejött a Tanácsköztársaságnak nevezett „társadalmi szörnyszülött”, amely természetellenessége miatt persze nem is maradhatott életben. Így a kommunizmus nem volt más – ahogy írta –, mint az eszmék „bukjelszoknyája”, az 1910-es évek népszerű ruhadarabjában ugyanis menthetlenül elesett a viselője.¹⁶

Sasvári Nagy Olivér (?–?) Alföldi Dávidhoz hasonló következtetésre jutott a *Kun Bélaék rémuralmának története hiteles okmányok alapján* című, a Bolsevik Elleni Liga kiadásában 1920-ban megjelentetett munkájában, amikor „természetellenesnek” nevezte a dolgozók egyenlőségét hirdető kommunista elvet. Nézetét azonban egy radikális, szociáldarwinista nyelven fogalmazta meg: eszerint a természetben mindig a jobb és az erősebb példány választódik ki, míg a kommunizmusban „a rossz, hanyag, lusta munkás éppen annyi keresetre tesz szert, mint a szorgalmasabb, lelkiismeretesebb”. Úgy vélte, hogy a természetellenes „kommunista rendszernek” az azt fenntartó erőszak hiányában – ezalatt Cserny József és a Lenin-fiúk félreállítását értette – hamar el kellett buknia a „termelés csődje” és a „pénzügyi romlás” miatt, továbbá azért – ez az érv központi jelentőségűvé válik a vizsgált elbeszélések egy másik halmazában –, mert a vidék „nem vette be” a „kommunista elveket”, és nem volt hajlandó a „vörös Budapestet élelmezni”.¹⁷

A dualizmuskori magyar politikai elit köztisztjeletben álló személyisége, Szász Károly (1865–1950), a parlament felsőházának korábbi elnöke az *Emlékezés a vörös uralomra* című, 1922-ben megjelentetett művében emlékezett vissza a kommünre. Szász Károly memoárjából szintén az a magyarázat rajzolódik ki, hogy

¹⁴ DOMONKOS, [1919]. 45–47; 54.

¹⁵ A Domonkos által bírált elképzelés, a kooperáció elkerülhetetlenségének hangsúlyozása közös alapját alkotta a magyarországi baloldali pártok – polgári radikálisok, szociáldemokraták, kommunisták – gazdasági programjának. Az MSZDP régi követelése volt a termelőeszközök köztulajdonba vétele is, mert a párt ideológusai nemcsak igazságosnak tartották a magántulajdonon alapuló társadalmat, de úgy gondolták, hogy annak gazdasági élete szükségszerűen anarchisztikus is az egymást keresztező gazdasági érdekek miatt. Lásd: ERDÉLY, 1919. 8.

¹⁶ DOMONKOS, [1919]. 47–49; 53; 57–58.

¹⁷ SASVÁRI NAGY, 1920. 4; 51; 59.

a Tanácsköztársaság ellenvilága annyira természetellenes berendezkedés volt, hogy szükségszerűen el kellett buknia. A más visszaemlékezésekben is toposzként előforduló, a kommün bukásának indokaként szolgáló „nem lehet soká fejen állni” bölcsességet már a mű elején szerepeltette a képviselőház elnöke.¹⁸ Az ellenvilág tarthatatlanságának eme anekdotikusan megfogalmazott tézisét a *Borsszem Jankó* szerkesztője, Molnár Jenő hírlapíró (1880–1933) a szatirikusan cselekményesített, *A 133 napos rémuralom* című 1919-es művében egy bölcs kisgazdával mondatta ki: „Hát olyan embert láttam már, aki ötpercig a fejetetején áll, oszt úgy jár a két kezén. De olyat még nem, aki egész életében a fejetetején állna.” Molnár Jenő szerint, ha a Tanácsköztársaság nem lett volna a kezdetektől egy feje tetejére állított, működésképtelen ellenvilág, akkor is bukásra lett volna ítélve, hiszen Kun Béla se gondolhatta komolyan, hogy a Németországot legyőző antantnak nincs ereje Magyarország „véres földtúrásának [...] legázolására”.¹⁹ Az „ellenséges környezetben való fenntarthatatlanság” érve azonban a szövegek egy másik halmazában válik döntő jelentőségűvé.

Amikor Zsedényi Aladár (1874–?) író és hírlapíró a Bethlen-kultusz jegyében fogant – megrendelésre készült – *Vörös cserepek* című, 1927-ben kiadott mozaikszerű művében felsorakoztatta a bukás okait, ő is ahhoz a dramaturgiai eszközhöz folyamodott – mint például Molnár Jenő –, hogy egy egyszerű, ám tapasztalt és bölcs vidéki öregember „találó” észrevételét idézve mutatott rá arra, hogy miért voltak vereségre ítélve a kommunisták, akik azt szerették volna, hogy „mindenki egyformán született, egyformán tanult legyen az egész világon”: „– Hát hiszen van benne valami, – szól közbe az öreg Bagó – de hát faragjanak a Bodrimből meg a Sajó kutyámból is ökröket. Mért heverésszenek azok naphosszat a hűvösbe és miért kínlódjék a jószág a nap tűzében.”²⁰

Az isteni rend megsértése, a természet elleni vétség implicit módon kapott szerepet Zsedényi Aladár elbeszélésében. A *Vörös cserepek* horrorisztikus leírással ábrázolta, ahogy az ország erdős részeit ellepte a „hullára éhes varjak serege”, miközben a „csontig lesóványodott polgárság” már a gersliből készült levesét se tudta megfőzni tűzifa híján, ezért például a péceliek is rászabadultak a „parkok és az utcasorok lombos akácósára”.²¹ A természet nemcsak engedélyezett, de Zsedényi elbeszélésében meg is követelt pusztítása – azon túl, hogy a komédiák visszatérő hátterét adó „zöld világot”²² tünteti el, megnyitva az utat a visszavonhatatlan tragédia felé – ezúttal is az isteni rend megsértéseként tett szert szimbolikus jelentésre. A „fáváadás” mint szimbólum Pesthy Jenő (1877–1924) nyugalmazott tanfelügyelő – a Tanácsköztársaság bukását inkább az ellenséges környezettel magyarázó – *A bolsevizmus rémnapjai* című 1921-es visszaemlékezésében is szerepet kapott, amikor azt részletezte, hogy a proletárok miként jártak fáért a Hűvösvölgybe, ahol annyira irtani kezdték az erdőt, hogy azzal fenyegettek, „sivataggá” teszik a budai hegyeket, ezzel ellenkezve a természet rendjével, ami az antik zsarnoktoposzok szerint

¹⁸ SZÁSZ, 1922. 5–6.

¹⁹ MOLNÁR, 1919. 87; 187.

²⁰ ZSEDÉNYI, 1927. 9.

²¹ ZSEDÉNYI, 1927. 113.

²² FRYE, 1998. 155.

nem maradhat büntetlen.²³ Ráadásul a memoár egy helyén egyenesen Bábel tornyának isteni haragot kivívó építőihez hasonlította a magukat az „égbe képzelő”, ateista kommunistákat.²⁴

A kommunizmusnak mint az emberek egyenlőségét és a közösségi tulajdonlást megvalósító társadalmi formációnak az isteni és a természeti renddel szembenálló, működésképtelen voltát a legtisztább vallási (szakrális) és biológiai (szekuláris) érveléssel Krausz Vilmos, illetve Brunowszky Rezső igyekeztek bizonyítani. A „judeobolsevizmus” képzete ellen föllépő Krausz Vilmos (1853–1921) debreceni ortodox főrabbi a *Hitehagyás és kommunizmus* címmel 1919-ben külön röpiratként is megjelentetett ünnepi hitszónoklatában fejtette ki, hogy a „*vagyoni egyenlőség*”, a „*tulajdonközösség*”, a „*rangkülönbőség megszüntetésének*” követelése volt ellentétes a világ isteni rendjével. A kommunizmus gyakorlati megvalósíthatatlanságának és ezáltal a Tanácsköztársaság szükségszerű bukásának vallási alapozású érvét Krausz fejtette ki legszebben a vizsgált irodalomban, amikor arról szólt:

„Látjuk, hogy a föld gyomrában rejlő testek nem egyformák, vannak keményebb, erősebb, nemesebb és vannak lágyabb, szétmálló, cseppfolyó ásványok, fémek. A növényország termékei sem egyenlőek, vannak magas cédrusok, hatalmas tölgyek és vannak törpe fák, cserjék, gyöngye fűszálak, vannak gyümölcsöző és gyümölcstelen növények. S az állatország teremtményei mennyire különböznek egymástól nagyságban és erőben: a nagy és erős elefánt, a magas zsiráf, a hatalmas struc[c]madár, a tengerben élő szörnyetegek és viszont a gyenge bárány, a kis kolibri, a csúszó-mászó férgek, a patakokban úszkáló halacsák és a levegőben röpködő rovarok. Sehohol sincs testi vagy erő-egyenlőség, csak abban egyenlőek, hogy mindannyian a nagy és bölcs Isten teremtményei és Istentől kiszabott rendeltetésüket a világegyetemben teljesítik.”²⁵

Ezzel szemben a természettudományi kalandozásai előtt elsősorban népiskolai olvasókönyveket író Brunowszky Rezső (?–?) *A kommunizmus és az ember alaptermészete* címmel 1929-ben megjelent füzetében a természetből vett példákkal indokolta a proletárdiktatúra szükségszerű bukását, mivel úgy vélte, hogy a „létért való harc” egyetemes törvénye a növényeket, az állatokat és az embereket egyaránt önzésre kényszeríti. Az igen szórakoztató előadását (például az egymást kiszorítására törekvő lucfenyők viselkedéséből vont le következtetéseket az emberi társadalom szervezetére vonatkozóan) még olyan anekdotikus történetekkel is színesítette az embertől elidegeníthetetlen és ezzel minden közösségi tulajdonlást lehetetlenné tevő „önzés” létét bizonyítandó, mint a farkasokkal találkozó „lunkányi oláh” esete, aki a kicsi fiát is a vadállat prédájának hagyta, csak hogy gyorsabban meneküljön. A talán – ez belátható – a Tanácsköztársaság összeomlásának okait kevésbé megvilágító erejű történet legalább a „magyar kultúrfölény” toposzának diszkurzív keretében alkalmat adott a román etnikum alacsonyabb fejlődési fokon álló népként történő beállítására, mivel közvetlenül a Fidzsi-szigeteki kannibálok

²³ PESTHY, 1921. 17–18. Az antik zsarnoktoposzokról lásd: NÉMETH, 2002.

²⁴ PESTHY, 1921. 52.

²⁵ KRAUSZ, [1919]. 5–6.

leírása után következett.²⁶ Brunowszky tehát biológiai és kultúranropológiai megfigyelésekkel vélte bizonyítani a szerinte kiküszöbölhetetlen „emberi önzés” eredendően adott voltát, amit az efféle tudományos ismeretekkel nem rendelkező szerzők inkább az ismert közmondásokra – mint a „népi bölcsesség” évszázadok alatt kipárolt esszenciáira – való hivatkozásokkal tettek.

Végül a magyarázatoknak ebbe a csoportjába tartoznak a liberális író, Kóbor Tamás (1867–1942) gondolatai *A bolsevismusról a bolsevismus alatt* című 1919-ben megjelent művében. Kóbor a kommunista és internacionalista törekvések szükségyszerű kudarca mellett érvelt, a proletárdiktatúrával szinte egyidejűleg. Mivel Kóbor fogalmazta meg legmagasabb nívón a kommün szélsőségektől mentes, konzervatív-liberális kritikáját, indokolt, hogy kicsit hosszabban is elidőzzünk a művénél. Kóbor szerint a kommün azért nem hozhat(ott) „új világot”, mert „a marxizmus is csak a régi világnak a javait akarja másképp felosztani”. Továbbá azért, mert nem hitt az internacionalizmusban: „Angol, francia, magyar, lapp és kongónéger ezentúl sem fog jobban hasonlítani egymáshoz.” Valamint: „És ha Pest és Paks és Csengőd és Baja nem tud a termelési közösségbe egygyé válni, hogyan válnék egygyé India és Grönland, Anglia és Románia?” Művében bőven találunk hasonlóan ironikus mondatokat, amelyek miatt az szatíráként olvasandó. Például, amikor Kóbor megállapította, hogy megvalósíthatatlan az az internacionálé, amelyben „az eszkimó tarhonyát gyúrna és a székely halzsírt inna”. Vagy: „Nincs az a szolidaritás, amely megtehetné, hogy a Volga mindenkié legyen, mikor Oroszországban folyik.”²⁷

Kóbor az internacionalizmus lehetetlensége mellett az osztály nélküli társadalom megvalósíthatatlansága mellett is állást foglalt, mert ha el is érhető ez az állapot, menten megkezdődne az újrahierarchizálódás. Ezt már maguk a Tanácsköztársaság vezetői is elismerték olyan intézkedéseikkel, amelyek előírták például, hogy a vörös katonák feleségei elsőként kapjanak zsírt. Ugyanis azzal, hogy „a vörös katonai hivatás fontosságával” indokolták ezt a privilégiumot, el is fogadták az osztálytársadalom ideológiáját. Ezért Kóbor arra a következtetésre jutott, hogy külső vagy belső beavatkozás nélkül is idővel szükségszerűen a kiindulási állapotába fog jutni a társadalom. Ahogy írta: „A bolsevizmus sorsa meg van pecsételve. Nem azért, mert anarchisztikusan radikális, hanem mert nem más, mint amit felváltott és nem vihet máshová, mint ahonnan el akart távolodni: a kapitalizmushoz.”²⁸

Kóbor a marxizmus elméletét kivitelezhetetlennek tartotta a gyakorlatban. Elismerte ugyan, hogy a marxista tanok logikusak, de úgy vélte, csak papíron működnek, mivel a „burzsoának” és a „proletárnak” olyan ideáltípusok, elvont fogalmaival dolgoznak, amelyek tisztán nem találhatók meg a valóságban. Marxot idézte, aki a párizsi kommünről írva arra a következtetésre jutott, hogy „a tan helyes, csak az emberek nem voltak helyesek”. Kóbor azonban egy hadászati párhuzammal érzékeltette, hogy egy tervet nem lehet „elméletben” helyesnek tekinteni, hiszen minden tervet azért készítene, hogy a gyakorlatban realizálják, ezért a gyakorlat „nem korholható azért, hogy a teóriát nem feji”. Kóbor szerint Marx, Buharin, Lenin és a „bibliamagyarázókhöz” hasonlított magyarországi követők alapvetően ott

²⁶ BRUNOWSKY, 1929. 9.

²⁷ KÓBOR, 1919. 26–27; 58–59; 167–168; 62.

²⁸ KÓBOR, 1919. 62; 32; 36; 157.

tévedtek, hogy az „idealizált proletárságból” indultak ki, abból az előfeltevésből, hogy mivel a kizsákmányolók gazok, a kizsákmányoltak csak az erények megtestesülései lehetnek. Pedig „*a nyomor, az elnyomatás demoralizáló hatások*”, és ezért a proletároknak a burzsoáknál is korruptabbnak kell lenniük, mivel „*teljesen a nyomor és elnyomás produktumai*”.²⁹ Vagyis a proletárdiktatúra megvalósításához a megfelelő emberanyag hiányzott, a marxista teoretikusok ugyanis az ideákból indultak ki, nem a realitásokból.³⁰

Kóbor naivnak tartotta azt az elképzelést, hogy a proletárdiktatúra majd kinevelheti magának a magasabb erkölcsű „szovjetembert”, akivel aztán már működhet az elmélet. A proletárdiktatúra ebben hívő vezetőit azon anyákhoz hasonlította, akik azzal nyugtatják magukat, miután nagyra sikerült a gyermeknek varrt ruha, hogy „*majd belenő*”. Ez azonban soha nem fog megtörténni: nem lehet megteremteni az „új embert” az „új világ” számára, és ezt azzal indokolta, hogy „*a korrump burzsoa világban a tételes erkölcs mindig nemes volt és a benne élő ember nem volt az*” – ékes példáját adva ezzel a később magával végző író antropológiai pesszimizmusának.³¹

II. A kommunista Magyarország életképtelen volt az ellenséges (kapitalista, antant) környezetben

A Tanácsköztársaság vezetői – mindenekelőtt Kun Béla, aki ki is nyilatkozta, hogy „*mi a Magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra alapítottuk*”³² – jól tudták, hogy az antant blokádjától sújtott, elszigetelt magyarországi proletárdiktatúra nem maradhat fenn hosszabb távon az ellenséges környezetben. Az ukrajnai szovjet Vörös Hadsereggel egyesülést célzó északi hadjárat, Bécs forradalmasítási kísérlete az Ausztriába csempészett milliókkal és az 1919. júliusi 20–21-i felhívás a világsztrájkra, egytől egyig a külpolitikai kitérést célozták.³³

A Tanácsköztársaság bukásának okát keresve lényegében Kun Béla álláspontját tette magáévá Korcsmáros Nándor (1883–1959), aki kabaréjeleneteket szerző író és a Károlyi-párthoz köthető, de a szociáldemokraták Garami Ernő nevével fémjelzett mérsékelt irányzatával rokonszenvező újságíró volt. Korcsmáros a *Forradalom és emigráció* című 1923-as művében azt írta, hogy a Tanácsköztársaság csak akkor maradhatott volna meg, ha egy bolsevizálódó nagyhatalom siet a segítségére. A *Kommunista kiáltványból* vezette le, hogy ennek hiányában szükségszerűen meg kellett buknia a magyarországi proletárdiktatúrának (ebből a szempontból nézve tehát Korcsmáros munkája akár az első halmazba is kerülhetett volna). Marx tanai-ból kiindulva Korcsmáros – a vizsgált szerzők közül csak ő, valamint Alföldi Dávid függetlenségi párti politikus rendelkeztek mélyebb marxista ismeretekkel – már

²⁹ KÓBOR, 1919. 34–35; 35–37; 55; 92.

³⁰ Lásd ezzel kapcsolatban Varga Jenő érvelését a *Szabadgondolat* bolsevizmus-vitájában: CSUNDERLIK, 2016.

³¹ KÓBOR, 1919. 91.

³² Beszéd a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén (1919. április 19.). (KUN, 1958. 175.)

³³ Lásd: HAJDU, 1969.

az oroszországi bolsevikok kísérletének sikerességével kapcsolatban is szkeptikus volt, mivel Marxra hivatkozva állította, hogy a világforradalomnak az iparilag fejlettebb Angliából, az USA-ból, Franciaországból vagy Németországból kellett volna kiindulnia. A magyar kommunisták tehát fejjel mentek a falnak, mikor „*azt se várták be, hogy a szociális forradalom olyan talajról induljon ki, ahonnan kiindulva, a Kiáltvány szerint, lehet csak sikeres*”.³⁴ Vagyis Korcsmáros Nándor munkája lényegében a „türelmetlenségben” jelölte meg a magyarországi kommunista kísérlet kudarcának legfőbb okát.

A Korcsmáros művében megtalálható érvelést marxista elméleti alapossággal dolgozta ki Weltner Jakab (1873–1936) szociáldemokrata vezető, a *Népszava* szerkesztője a Tanácsköztársaság idején a *Forradalom, bolsevizmus, emigráció* címmel megjelent 1929-es memoárjában. Ő szintén úgy vélte, hogy a magyarországi sajátosságokból adódóan kódolva volt a proletárdiktatúra kudarc. Ennek oka részben strukturális volt, miszerint egy „*feudális maradványokkal teletűzdelt ország [...] évszázadokig elnyomott*”, iskolázatlan népe nem építhette föl egyik napról a másikra a „*kommunizmus mintaállamát*”. De nemcsak a fegyelmetlen magyar munkásosztály nem állt készen a proletárdiktatúrára, hanem – konjunkturális magyarázatként – a termelés is „*romokban hevert*” a vesztes világháború utáni, ellenségektől körülvevett országban. Ez az érvelési minta különíti el a *Forradalom, bolsevizmus, emigrációt* az elemzett művek első halmazától. Weltner szerint a kommunistáknak, amennyiben csak minimális marxista ismeretekkel is rendelkeztek, fel kellett ismerniük a proletárdiktatúra azonnali magyarországi bevezetésének megvalósíthatatlanságát. Éppen ezért a szociáldemokrata politikus azzal a gyanúperrel élt, hogy Kun Béla és társai titkon tudták, hogy a kísérletük eleve kudarcra van ítélve, így a Magyarországi Tanácsköztársaság egyetlen célja csak az volt, hogy megalakulásával és figyelemelterelő időszakos létezésével átmenetileg enyhítsen a Szovjet-Oroszországra nehezedő nyomáson. Vagyis Weltner visszafordította a szociáldemokratákat a magyar munkásosztály elárulásával vádoló kommunisták rágalmait: szerinte Kun Béla és társai „*nyugodt lélekkel fölládozták a magyar munkásosztályt csupán azért, mert úgy vélték, hogy, ezzel az orosz szovjeten segítenek*”.³⁵

A kedvezőtlen külpolitikai körülmények miatt a magyarországi szovjetrendszer már születésekor halálra volt ítélve Pesthy Jenő említett elbeszélésében, de az *A bolsevizmus rémnapjai* című 1921-es visszaemlékezésében az „*ántánt orrára szálló*” Kun Béla „*piaci légyhez*” hasonlított szemtelensége is hozzájárult a Tanácsköztársaság bukásához. Pesthy értelmezésében ugyanis a kommunista vezetőknek is látniuk kellett, hogy a proletárdiktatúra fenntarthatatlan. De vagy bolondok voltak, vagy mindenki mást együgyűnek néztek: „*Körülöttünk a népek óriásai mint háborgó tenger, és mi, ez a kis sziget a tenger közepében, dacolni akarunk a haragvó hullámokkal. Az egér fegyverkezik az oroszlán, az ökörsem a sas ellen.*”³⁶

Pesthy Jenő szerint azonban a proletárdiktatúra az antantnyomás nélkül is megbukott volna a belső elégedetlenség miatt. A Felvidék kiürítéséhez kötötte a végzetét, mivel a Vörös Hadsereg visszavonulásával elvették az utolsó „*táplálékot*”,

³⁴ KORCSMÁROS, 1923. 35; 36.

³⁵ WELTNER, 1929. 159; 162.

³⁶ PESTHY, 1921. 29.

amivel még etetni lehetett volna az éhes népet: a „hadidicsőséget”. Egyébiránt a Clemenceau-jegyzék elfogadásában is tetten érhető „hazafiatlanságot” is előkelő helyre helyezte a bukás indokai között. A kommün ugyanis azért sem maradhatott meg, mert a magyarok nagy többsége a „proletár-zsidó állammal” szemben álló „hazafi” és „ellenforradalmár” volt – vagyis a bukás magyarázatkor a nemzetkarakterológiai érvek felé is nyitott.³⁷

Fehérvári István (?-?) volt honvédőrmester is hibáztatta a *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta* című 1919-es füzetében a kommunista vezetők esztelenségét, amiért az országot „a legbolondabb társadalmi elméletek kísérleti nyulának” tették meg,³⁸ holott a kommunista Magyarország nyilvánvalóan nem maradhatott volna meg gazdaságilag hosszabb távon egy kapitalista környezetben.³⁹ Dietz Károly (1885–1969) korábbi budapesti rendőrfőkapitány is – legalábbis az 1920-ban kiadott *Októbertől – augusztusig* című memoárja szerint – a kezdetektől biztos volt abban, hogy a Tanácsköztársaság nem élheti túl az ellene létesített blokádot, mivel az antant „egy világrészt tudott kiéheztetni”, és ezért megerőltetés nélkül végez majd a „tanácsuralommal”. A proletárdiktatúra kezdeti támogatása hamar elolvadt, eljöttek a „keserves kiábrándulás napjai”, miután az ország megmentése helyett a Tanácsköztársaság valóságával, a Lenin-fiúk működésével szembesültek az emberek. A proletárdiktatúrával szembeni elégedetlenség sokáig „elfojtva”, „lappangva” húzódtott meg, de aztán „napról napra rohamosabban nőtt és terjedt”, „itt is, ott is felütötte a fejét az ellenforradalom”. A rendőrség akkor fordult a Tanácsköztársaság ellen, amikor az a rendelkezés született, hogy a Vörös Őrség tagjai kivihetők a frontra is. Júliusban „már erősen ingott a talaj Kunék lábai alatt”, amit az jelzett, hogy „éljen” helyett már „éhen a diktatúra” kiáltások kísérték a kommün rendezvényeit.⁴⁰ És miután Kun az antant követelésére kénytelen volt lefegyverezni Szamuely Tibor terrorcsapát, már semmi sem menthette meg a proletárdiktatúrát.

Dr. Szabó László (1874–1941) egyetemi magántanár és újságíró *A bolsevizmus Magyarországon* című 1919-es áttekintésében a külső beavatkozásnak, jelesül a román hadsereg fölényének tudta be a Tanácsköztársaság összeomlását. Ez a megállapítása azonban érthetően nem kapott túl nagy teret a munkát méltató recenziókban.⁴¹ Szabó szerint már májusban is csak az antant mentette meg a proletárdiktatúrát a bukástól azzal, hogy nem engedte átlépni a Tiszán a magyarnál jóval erősebb román csapatokat, vagyis katonai okokkal magyarázta a diktatúra bukását. Ha sikeres az 1919. júliusi tiszai offenzíva, akkor az alföldi termőterületek visszaszerzésével enyhítette volna az élelmiszerhiányt, a Vörös Hadsereg

³⁷ PESTHY, 1921. 57; 34; 42.

³⁸ FEHÉRVÁRI, 1919. 24–26.

³⁹ A túlzott kockázatot és beláthatatlan következményeket vállaló politizálás metaforája, az ország (és az ország népének) „kísérleti nyúllá” tétele több helyen is megtalálható a Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. Lásd például Nyíry Gyula munkájában: „Ez a szegény nyomorult, pusztuló ország olyan volt e fantasztá zsarnokok kezében, mint valami kísérleti nyúl, amelyen ki-ki meg akarta vizsgálni a maga világmegváltó elméleteinek hatását. Ebben nem volt különbség Károlyi, Jászi, Kunfi és a gombai kondás között.” NYÍRY, 1942. 25.

⁴⁰ DIETZ, 1920. 114; 128; 132–133; 154.

⁴¹ A *Katolikus Szemle* recenzense például Szabó könyvét félreolvasva azt írta, hogy annak konklúziója az, hogy a Tanácsköztársaság „nagy tehetséggel és imponáló magabiztossággal felépített rablővilág [...] a magyar föld ősi fiainak ellenállásán” bukott meg. Lásd: CJ., 1919. 367.

győzelme pedig ellensúlyozhatta volna a felvidéki kiürítés demoralizáló hatását, azonban a tiszai offenzívának nem voltak meg a katonapolitikai feltételei, ezért – és nem például Julier Ferenc árulása következtében – omlott össze. Tudomása szerint július végén már hiába adtak ki bármilyen parancsot a vöröskatonáknak, hiába ígértek nekik dupla zsoldot és cigarettaadagot, nem teljesítették azokat, és Szabó azt állította, hogy proletárdiktatúra bukása előtt egy nappal, 1919. július 31-én már annyira felbomlott a Vörös Hadsereg rendje, hogy a katonák „Szhajre! Szhajre!” (vagyis a tolvajnyelven a zsákmányt jelentő „szajré”) felkiáltással Vágó Béla népbiztos és hadtestparancsnok szeme láttára fosztogattak, és „egy nagy, költözködő Teleki-térré változott át a ceglédi főhadiszállás” is, „mindenki batyut szerzett és mindenkinek az volt a legnagyobb gondja, hogy hogyan jut vele leghamarabb Budapestre”. Az *A bolsevizmus Magyarországon* szerint a bukott népbiztosoknak pedig másnap már az okozott fejtörést, hogy miként menekülhetnének el a magukkal vitt zsákmánnyal Bécsbe.⁴² A proletárdiktatúra bukása legfőbb okának Szászhalmi József (?-?) *Kommunista téboly – Vér és terror* című 1928-as műve is azt tekintette, hogy a Vörös Hadsereg alkalmatlannak bizonyult a román támadás megállítására.⁴³

Annak kiemelése, hogy a proletárdiktatúra a külső beavatkozástól omlott össze, azért jelenthetett kellemetlenséget a szerzőknek a kritikai fogadtatásban, mivel azzal a magyar ellenforradalmi csoportok, mindenekelőtt a szegedi ellenkormány és annak hadügyminisztere, Horthy Miklós tevékenységét nem kezelték a „mél-tó” helyén. A nyílt kritikát azonban kevesen vállalták fel. Közéjük tartozott a családott ellenforradalmár Paál Jób (?-?), aki az *A száz napos szegedi kormány* című 1919-es visszaemlékezésében nemcsak a román hadsereg beavatkozásának tudta be a Tanácsköztársaság bukását, de kíméletlenül bírálta Horthy Miklós Nemzeti Hadseregét is, mivel, bár a magyarok ereje meglelt volna ahhoz, hogy a maguk erejéből leváltsák a „vörösöket”, a széthúzás miatt „ez a hadsereg nagy tetteket nem vitt véghez”.⁴⁴ Az a nehezen letagadható tény, hogy az idegen megszállókkal nem a Nemzeti Hadsereg, hanem Vörös Hadsereg vette fel – sokáig nem is sikertelenül – a küzdelmet, igen súlyos emlékezetpolitikai tehertételt jelentett az ellenforradalmi berendezkedésnek.

III. A kommunizmus ellentétes a magyar nemzetkarakterrel

Amikor az a kérdés merült föl, hogy Oroszország és Magyarország közül – vagyis két olyan országban, ahol a marxizmus klasszikusai szerint még *nem* lett volna szabad megtörténnie a proletariátus hatalomátvételének – az előbbiben miért maradt fenn a proletárdiktatúra, és az utóbbiban miért bukott meg, a Horthy-kori röpirat- és memoárszerzők jellemzően az orosz és a magyar nép karaktere közti különbségben vélték megtalálni a választ.⁴⁵

⁴² SZABÓ, 1919. 172; 88; 159; 161–162; 169–170.

⁴³ SZÁSZHALMI, 1928. 9.

⁴⁴ PAÁL, 1919. 34.

⁴⁵ A korabeli közép- és kelet-európai nemzetkarakterológiai viták áttekintését lásd: TRENCSENYI, 2011.

Így tett Kiss Ferenc (?-?) postafőigazgató is az 1920-as, *Ecce homo* című önmegtehető visszaemlékezésében. Kissnek a Tanácsköztársaság bukásával kapcsolatban a legfőbb érve az volt, hogy a magyar nép, amely „okos” és „konzervatív”, lényegesen különbözik a „buta”, „elnyomott”, „született forradalmár” oroszról, ezért az Oroszországban működő bolsevik rendszer nem maradhatott fenn Magyarországon. További magyarázatként hozta fel, hogy az orosz bolsevizmust a békére irányuló általános vágy „szülte”, míg Magyarországon már béke volt, amikor a bolsevizmus hazánkban jelentkezett, és a magyar népnek semmi szüksége nem volt „új beháborúra”. A belső harc szerinte szükségszerű volt, ugyanis az „arisztokrata hajlamú magyar gazda” természetes ellensége volt a bolsevizmusnak, mivel nem mond le „munkája eredményéről”, ezért azt szükségszerűen erőszakkal kellett elvenni tőle. Kiss végső érve az volt a kommün fenntarthatatlanságára, hogy míg Oroszország hatalmas, addig Magyarország az antanthatalmak gyűrűjébe beszorított kicsi ország, amelyre „biztos halál” várna egy blokád esetén. Kiss Ferenc tehát különböző geopolitikai és kulturális meghatározottságokkal magyarázta, hogy a bolsevikok uralma miért nem maradhatott fenn hosszabb ideig Magyarországon. De hozzátette, hogy a proletárdiktatúra még ennél is hamarabb megbukhatott volna, ha első heteiben megvalósul a postások és a vasutasok egész országot megbénítani tudó „ellenforradalmi” blokádja. Ennek elmaradásáért a szociáldemokrata pártot hibáztatta.⁴⁶

A Tanácsköztársaság bukásának okára nagyon egyszerű választ kínált az újságíró Szerényi Simon (1890–1964) szerkesztette *Népbiztosok futása a frontról* című 1919-es kiadvány is: a magyar emberek nemzeti, vallásos érzése egyszerűen erősebbnek bizonyult a materialista kommün „népcsalásánál”. Ez magyarázza azt a mintaszerzői stratégiát, hogy a kiadvány az állítólagos június 19-i krisztinavárosi körmeneti provokációt, az oltáriszentség leköpésével vádolt Reisz Leó esetét⁴⁷ követő tüntetés, megtorlás, majd az azt követő monitorláadás képeivel fejeződött be,⁴⁸ azt sugallva, mintha a budai polgárok vallásos érzésének elnyomási kísérlete

⁴⁶ Kiss, 1920. 55; 48; 65.

⁴⁷ A Tanácsok Országos Gyűlésén nagy felháborodást okozó, állítólagos eset szerint, amelyről először nem is egy kommünellenes szerző, hanem Nyisztor György földművelésügyi népbiztos számolt be, egy Reisz (más forrásban Preisz vagy Preysz) Leó nevű férfi Úrnapján berontott egy budai templomba és leköpte az oltáriszentséget. A Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács elnöke, Biermann István tagadta az esetet, ahogy az a Tanácsok Országos Gyűlésének naplójában is olvasható, úgyhogy a megtörténtek kiderítésére vizsgálatot indítottak, mivel az oltáriszentség meggyalázásáról szóló pletyka hozzájárult a kommün alatti antiszemizmus erősödéséhez. Az ügyet végül kivizsgálták, a *Vörös Újság* arról adott hírt 1919. július 3-án, hogy a „vallásháborítással vádolt” Preysz Leó tizenkilenc éves vöröskatonát hat hónap fogházra ítélték. Bár a bíróság a tanúk kihallgatása után azt állapította meg, hogy az oltáriszentség leköpésének híre csak „egy fölizgatott képzeletű nőtől eredt”, de a fiatal férfi magát népbiztosnak adta ki és „vörös katonához nem méltó magatartással” provokálta a budai várban tartott körmenet résztvevőit. Valószínű tehát, hogy bár Reisz Leó minden bizonnyal hibbant volt, nem köpte le az oltáriszentséget: a zsidóknak efféle szimbolikus Krisztus-gyilkossággal történő megrágalmazása egy középkorig visszanyúló antijudaista toposz – ahogy arra rámutat Andrei Oisteanu *A képzeletbeli zsidó a román (és a kelet-közép-európai) kultúrában* című munkájában –, akárcsak a vérvád. Lásd: OISTEANU, 2005.

⁴⁸ SZERÉNYI (SZERK.), 1919. 62–64.

robbantotta volna ki az ellenforradalmat.⁴⁹ Ezzel érdekes ellenpontját kínálta a proletárdiktatúra bukásában a mélyen vallásos és ezért kommunellenes magyar vidék szerepét hangsúlyozó – külön halmazba sorolandó – értelmezéseknek.

Gömbös Gyula (1886–1936) is biztosra vette az 1920-ban közzétett, *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról* című füzetében, hogy az erősen nemzeti érzésű és konzervatív magyar nép ellenállásán „meg fog történni a vörös uralom”. A bukást szerinte csak siettette a Tanácsköztársaság vezetőinek és katonai tanácsadóinak alkalmatlansága. A „vörös Napóleonok” gyors bukásukhoz vezető téves helyzetértékeléseit és döntéseit azonban nem egyszerűen felkészületlenségükkel, hanem genetikai okokkal magyarázta Gömbös: „A zsidók nagy dolgokban sokszor hibáznak; ez a bomlasztó fajnak legnagyobb hibája, ezért sohasem fog világhatalmi törekvésük célhoz érni.”⁵⁰

Gömbösnek ez a megállapítása azért tanulságos, mert azon, a 19–20. század fordulóján széles körben elterjedt antiszemita elképzelésre épített, amely szerint a „zsidók” csak élőködni tudnak, de hatni, alkotni és teremteni nem: ezért az állami létre is képtelenek.⁵¹ Ebből következően a „zsidódiktatúra” összeomlásra lett volna ítélve akkor is, ha annak formája és tartalma nem annyira ellentétes a magyar nemzetkarakterrel. Két élesen antiszemita röpiratban is megtalálható ez a képzelgés – amely a magyar nemzetkarakterre apelláló magyarázatok megfelelője – a Tanácsköztársaság bukásának okaként.

Az *elmefogyatékosok – Gróf Tisza István – A zsidók* című, 1920-ban megjelent eugenikai röpirat szerzője, a Progreliéus álnevet viselő Szemere Béla (1873–1948) kórházigazgató értelmezésében a kommunizmus az a faji törekvéseket leplező ideológia volt, amely az egyenlősítés ígérétevel akart támogatást szerezni a hegemoniára törekvő zsidó vezetőknek. Ám azért nem maradhatott volna fenn a „zsidóság” magyarországi hegemoniáját megteremtő proletárdiktatúra, mert – és itt Szemere az eugenika jellegzetes nyelvén fogalmazta meg a „zsidók” államalkotásra képtelen voltával kapcsolatos nézeteket – a „zsidók” képtelenek arra, hogy „fajegészségtanilag hasznos” egyedei legyenek egy társadalomnak: csak élőködni tudnak, hasznos tevékenységet végezni nem, ezért túlsúlyba kerülésük az államuk kimúlásához vezetne: olyanok, „mint a fakín [ti. sárga fagyöngy – Cs. P.] a cserfa ágain, amely ha sűrűn fellép, elpusztítja a gazdanövényt”.⁵²

A legtisztább formájában *A zsidók rémuralma Magyarországon* című 1919-es, élesen antiszemita kiadvány – sajnos ismeretlen – szerzője idézte meg a földművelésre, igazi termelőmunkára és ezért államalapításra nem alkalmas zsidók toposzát mint a „zsidó rémuralmat” megtestesítő proletárdiktatúra szükségzerű

⁴⁹ A két egymást követő esemény közti ok-okozati viszonyt feltételező „post hoc ergo propterhoc”-érvelésről mint irreleváns argumentumról: ADAMIK-A. JÁSZÓ-ACZÉL, 2005. 364.

⁵⁰ GÖMBÖS, 1920. 31; 54; 23. Hasonló következtetésre jut Árkossy B. Gábor az Ébredő Magyarok Egyesületének az első világháborút és az 1918–1919-es forradalmakat értelmező – alcímében a kalendáriumok visszatérő elemére utaló – füzetében, amely szerint a „történelem vaslogikája” buktatta meg a „zsidók” hatalomátvételi kísérletét. Lásd: ÁRKOSSY, 1919. 28–30.

⁵¹ A zsidók államszervező képességét például Otto Weininger is elvitatta nagy hatású *Nem és jellem* című, 1903-ban megjelent művében, miszerint „az állam eszméjét nem értik”. Lásd: GERŐ, 2009. 110–111.

⁵² PROGREDIÉUS, 1920. 9.

bukásának okát. E szerint „a sémi népek állami létre képtelenek”, és a magyarországi Tanácsköztársasággal „a zsidóság a történelem ítélőszéke előtt letette a vizsgát kormányképtelenségéről”. És mikor a kommun vezetői ezzel maguk is tisztába kerültek, „a holtra kínzott s kifosztott országot az ellenségnek dobták martalékul”.⁵³

IV. A magyar vidék ellenállása – a főváros és a vidék ellentéte

A magyar nemzetkarakter „antikommunista” voltával kapcsolatos magyarázatokat nem egyszer igen nehéz megkülönböztetni a Tanácsköztársaság bukását a főváros és a vidék ellentétének betudó értelmezésektől, hiszen utóbbiak jelentős részt a „Budapest idegenségével” kapcsolatos toposzból indultak ki, amely szerint az „igazi” (Németh László később kifejezésével élve a „mély”) magyarok nem a kozmopolita fővárosban, hanem a magyar vidéken találhatóak.⁵⁴ A vidéki agrárnépeség ellenállásával és a magyar nemzetkarakterrel kapcsolatos értelmezések tehát sokszor kerültek szinergisztikus viszonyba egymással.

Erre jó példa a szegedi ellenkormány hadügyminisztériumának sajtóosztályát vezető Hefty Richárd (?-?), aki amellett foglalt állást az *Adatok az ellenforradalom történetéhez* című, a Gömbös- és Horthy-kultusz jegyében íródott 1920-as munkájában, hogy a Tanácsköztársaságnak előbb vagy utóbb, de szükségszerűen el kellett buknia, ugyanis a „kipróbált régihez való ragaszkodással” és a „hűséggel” jellemzett „turáni faji”⁵⁵ tulajdonságok lehetetlenné tették, hogy az 1918–1919-es forradalmak népszerűvé váljanak a liberalizmus által még meg nem „métélyezett” vidéki Magyarországon. Állításának bizonyítására kiskunhalasi emlékeit idézte fel, ott ugyanis már a Népköztársaság 1918. novemberi kikiáltását is „forró, fájó könnyekkel” fogadták, nemhogy a Tanácsköztársaságét. Tehát lelkében ellenforradalmár volt a magyar vidék – érvelt Hefty, aki még vallási okokkal is magyarázta, hogy miért maradtak mindvégig idegenek a baloldali radikális nézetek a keresztény magyarságtól: „nekünk, keresztényeknek nincsen szükségünk a Marx-féle, osztályharcon, gyűlölködésen és anyagi javak megosztásán alapuló kommunizmusra, mert a krisztusi kommunizmus a földi javakról történő önkéntes lemondást hirdeti”.⁵⁶

A Petőfi Társaság tagjai közé is beválasztott Stettner Tamás (1882–1962) író és újságíró is a „magyarok és idegenek”, a főváros és a vidék ellentétének képzetét aktivizálta a Tanácsköztársaság bukásának 1919-ben született magyarázatakor. A *völkisch* nyelvjáték organicista metaforáit mozgósító szerző szerint a kommunnek valójában csak a „léha fővárosban” volt támogatottsága, amely „évtizedeken át idegen szerv volt az ország testében. Idegen volt a lüktetése és az volna szerencsénk, hogy a szív működését utánozva keverék, rossz, átkos vérét a nemzet ütőereibe nem tudta átömlesztetni.” A magyar talajtól elszakadás mellett Stettner szerint azért is buknia kellett

⁵³ N. N., [1919b]. 42; 3.

⁵⁴ Németh László az 1939-ben publikált *Kisebbségben* című esszéjében – melyben felállította a „mélymagyarok” és a „hígmagyarok” kategóriáját – külön fejezetet szentelt a vidéki „magyar” Magyarország erejét elszívó Budapestnek. Budapest „idegenségéről” lásd: GYÁNI, 2008. 65–73.

⁵⁵ A magyarországi turanizmusról lásd: ABLONCZY, 2016.

⁵⁶ HEFTY, 1920. 7; 28.

a proletárdiktatúrának, mert az internacionalista kommunista eszme az emberi természettel ellenkezik, mivel tagadja a „mindent megkülönböztető vér” igazságát.⁵⁷

A Kun Bélákék 131 napos rémuralma című 1919-es kiadvány szerint „Magyarországon tulajdonképpen nem is volt kommunizmus, csak Budapesten [...] a vidék, a magyar paraszt fölemelte a kezét, szembeszállt a budapesti terrorral”.⁵⁸ Vest Fedor (1892–1969) a még Szegeden, 1919 nyarán – tehát a Tanácsköztársaság bukása előtt – született *Hogyan dolgoznak a bolsevisták?* című füzetében úgy vélte, hogy a vidéki népesség ellenállásának oka, hogy azt még a legintenzívebb propagandahadjárral sem sikerült a kommunistáknak maguk mellé állítaniuk: „A paraszt nem jár népgyűlésre, Bucharin és Frankel Leó bölcsességeire nem kíváncsi, lelke nem jó talaj az internacionalizmus számára.”⁵⁹ A földműves népességnek a kommünt „belülről aláásó” „passzív ellenállását”, illetve „passzív magatartását” nevezte meg a bukás okai között Tormay Cécile (1875–1937)⁶⁰ és Szászhalmi József. Az 1928-ban megjelent *Kommunista téboly* című könyvében Szászhalmi az ellenállás okára egy ahistorikus, illetve egy történeti magyarázatot adott: az részben a kommunisták magyar nemzetkarakterrel ellentétes ateizmusának, részben az elidegenítő terrornak volt köszönhető.⁶¹ Bár Szászhalmi utalt a Nemzeti Hadsereg dunántúli akciójára is, amely szerinte szintén szerepet játszott a Tanácsköztársaság megbuktatásában (noha Horthy hadserege csak a proletárdiktatúra bukása után, 1919. augusztus 9-én indult el a Dunántúlra).⁶² Az *A halál népbiztosa* című 1919-es, rövid Szamuely Tibor-életrajz szerint az agrárnépesség „passzív magatartásának”, a mezőgazdasági termelés és értékesítés szabotálásának volt köszönhető az a fővárosi „éhség”, amely megingatta a „bolsevisták uralmát”. Ezt Szamuely Tibor már 1919 júniusában, a Tanácsok Országos Gyűlése idején érezte, mert a parlamentben tartott ülések során „zárkózott” és „rosszkedvű” volt.⁶³

Az agrárpolitikusok – függetlenül attól, hogy szerepet vállaltak-e az 1918–1919-es forradalmakban, vagy sem – természetesen kivétel nélkül a magyar vidék ellenállásának tudták be a Tanácsköztársaság bukását. A korábbi, de hamar leváltott földművelésügyi népbiztos, a szociáldemokrata Csizmadia Sándor (1871–1929) 1919-ben született *Hol voltam a diktatúrában?!* című memoárja tagadta, hogy a proletárdiktatúrát a polgárság buktatta meg, szerinte az a földmunkásoknak és

⁵⁷ STETTNER, 1919. 45; 37.

⁵⁸ GYÖRI–KÁZMÉRI (SZERK.), 1919. 11.

⁵⁹ VEST, [1919]. 13–15.

⁶⁰ TORMAY, 1922. 275.

⁶¹ Göndör Ferenc szintén a terror kontraproduktivitását emelte ki, ő azonban nem a vidéki agrárnépesség, hanem a polgárságnak a proletárdiktatúra ellen fordulása felől szemlélte az eseményeket. A *Garázdálkodásom a diktatúrában* a „józanság” hiányával, az uralomra jutottak egykori elnyomóikkal szembeni osztálygyűlöletével magyarázta a Tanácsköztársaság bukását. Göndör hibának tartotta a megtorlást az egykori sérelmekért, mivel az erőszak teljesen fölöslegessé vált azzal, hogy a „burzsoáziától” elvették a hatalmat. „Szocialista meggyőződés, hogy ez a terror ásta alá elsősorban a proletárdiktatúrát” – hangsúlyozta. Azt, hogy történhetett volna másképpen is, az 1919. május 1-jén, Kaposváron mondott beszédével idézte fel, amelyet a helyi polgárság akkora örömmel fogadott, hogy utána küldöttséget menesztettek – az amúgy kaposvári születésű – Göndör Ferenchez: „maradjon állandóan Kaposváron”, mert a diktatúra általa hirdetett „humánus formájába [...] az egész polgárság szívesen beletörődik”. Lásd: GÖNDÖR, 1920. 10–11; 28.

⁶² SZÁSZHALMI, 1928. 48.

⁶³ N. N., [1919a]. 10.

a kisgazdáknak köszönhető.⁶⁴ A kommunistaszimpatiával vádolt kisgazda politikus, Nagyatádi Szabó István (1863–1924) a *Politikai rágalmak és cáfolatok* című 1919-es röpiratában azonban ugyanekkor egyedül a kisgazdák ellenállásának tulajdonította, hogy megbukott a proletárdiktatúra.⁶⁵ Az agrárszocialista Mezőfi Vilmos (1870–1947) *Emlékeim a Kommün idejéből* című beszámolója szerint hiába tűnt úgy a júniusi ellenforradalmi kísérlet leverése után, hogy a „kommunista rendszer” „napról-napra erősebb”, ez az észrevétel szembeállítható az utolsó halmazba sorolt magyarázatokat képviselő visszaemlékezésekkel, amelyek szerint éppen hogy az 1919. június 24-i ellenforradalom mutatta meg, hogy mennyire gyenge a proletárdiktatúra, amelynek egyre csökkent a támogatottsága. A Tanácsköztársaság bukásának okai közül magától értetődően a földműves nép ellenállását emelte ki Mezőfi 1920-ban. Ellentétben a magyar parasztság megmásíthatatlan, konzervatív karakterének tételezésén alapuló magyarázatokkal, Mezőfi a maga évtizedes „nemzeti szocialista” „magvető munkájának” tulajdonította, hogy az „internacionális túlzó ideák” nem tudtak népszerűvé válni a vidéki agrárnépesség körében.⁶⁶

A legrészletesebben a Károlyi- és a Berinkey-kormány földművelésügyi minisztere, Buza Barna (1873–1944) foglalkozott a kisbirtokos parasztságnak az 1918–1919-es eseményekben játszott szerepével. Buza a földosztást szorgalmazó politikájának utólagos igazolását látta az 1919 őszén kiadott *A kommunista összeesküvés – Hogy kezdődött a zsványdiktatúra? – Kommunizmus vagy földosztás?* című visszaemlékezésében. Nézete szerint a Tanácsköztársaságot a magántulajdonához ragaszkodó „magyar kisgazda”, „a legmagyarabb, a legnemzetibb, legkonzervatívabb elem” buktatta meg. Buza Barna nemzetközi horizontja kiterjedt a Bajor Tanácsköztársaságra is. Érvelése szerint a bajor kommün azért bukott meg mindössze néhány hét alatt, mert a „kisbirtokos bajor nép egy hét alatt leverte a müncheni kommunizmust”. Ezért Buza szerint a magyarországi proletárdiktatúra bukása szinte kizárólag „a magyar kisgazdák szilárd ellenállásának köszönhető”. És „ha Magyarország is olyan kisbirtokos ország lenne már, mint Bajorország, itt se tarthatott volna a bolsevik uralom egy hétnél tovább”.⁶⁷ Hasonló álláspontot képviselt a Buza Barna politikáját bíráló, korábbi Tisza-párti parlamenti képviselő Kozma Andor (1861–1933) is a *Károlyi Mihály helytartói* című 1922-es röpiratában. Ő az ellenkező irányból jutott arra a következtetésre, hogy a magyar parasztság „konzervativizmusának” és „büszkeségének” volt köszönhető, hogy legyűrték a „kommunizmus szörnyetegét”.⁶⁸

A Tanácsköztársaság bukását a főváros és vidék közti ellentéttel magyarázó elbeszélések sorában említeni kell az *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára* című illegális kommunista kiadványt is, amely – az ellenforradalmárok áruháza mellett – szintén a vidéki népesség támogatásának elvesztésével okolta meg a proletárdiktatúra bukását, azért azonban a szociáldemokratákra hárította a felelősséget az 1920-as években. Az egy „második Tanácsköztársaság” létrehozásának célja felől az 1919-es proletárdiktatúra történetére tekintő, a kommunista értelmezést reprezentáló egykori vöröskatona a szociáldemokratákkal egyesülést, a KMP

⁶⁴ CSIZMADIA, 1919. 83.

⁶⁵ NAGYATÁDI SZABÓ, [1919].13.

⁶⁶ MEZŐFI, 1920. 21; 29.

⁶⁷ BUZA, 1919. 8; 39; 33.

⁶⁸ ANDRONICUS, 1922. 12.

önállóságának feladását jelölte meg a Tanácsköztársaság bukásának alapvető okaként, azon „végzetes hibaként”, amely minden más hiba előfeltétele volt. A szociáldemokraták álláspontja volt ugyanis, hogy nem szabad felosztani a nagybirtokokat, hanem termelősövetkezetté alakítva állami tulajdonba kell venni azokat, ami miatt a „paraszttság” hite megrendült a proletárdiktatúrában.⁶⁹ A magyar vidék ezért nem támogatta a Tanácsköztársaság harcát a „nemzetközi imperializmus hadserege”, vagyis a csehszlovák és román katonák ellen, akiket a kommunista visszaemlékező szerint szintén az „ellenforradalmi bandákkal szövetkező” szociáldemokraták hívtak be. Tehát az illegális kommunista kiadvány a bukásért a magyar munkásokat „eláruló” szociáldemokratákat tette felelőssé.⁷⁰ Ez az értelmezés szinte valóságosnak tűnik Liphay Olga (?-?) tanárnőéhez képest. Az antilegitimista *Megértés* folyóirat szerkesztője a földosztás elmaradását viszont Kun Bélának a Habsburg-udvarral kötött állítólagos paktumával magyarázta 1923-ban. Eszerint a Tanácsköztársaság vezetője – Liphay képzelgése szerint – a nagybirtokrendszer megóvására és átmentésére kötelezte magát, ezzel hiúsítva meg a proletárdiktatúra vidéki támogatottságát.⁷¹

Az „idegen Budapestre” – avagy a „bűnös Budapestre”⁷² – mint a problémák forrására nemcsak a jobboldali elbeszélők, de maguk a kommunisták is hivatkoztak. Meglepőnek tűnhet, de Budapest „léhaságának” jellemzően újkonzervatív vagy népi szerzők műveiben előforduló toposza a *Vörös Újságban* is megjelent a kommün idején, amikor a proletárdiktatúra problémáit a „feneketlen mocsárrá lett” Budapestet lakó „svindlereknek”, „szajhalelkeknek”, „reklámhősöknek”, „panamistáknak”, „kalmárszívűeknek” stb. tulajdonították.⁷³

V. A proletárdiktatúrát az ellenforradalom buktatta meg

Bár a Tanácsköztársaság bukását az ellenforradalmi szervezkedéseknek tulajdonító szerzők is előszeretettel hivatkoztak a mozgalmuk bázisául szolgáló térség

⁶⁹ A proletárdiktatúra hibás agrárpolitikájáért a szociáldemokratákat felelőssé tevő és egyben a pártegyesülést bíráló érvelés jelenik meg az első nagy karriert befutó, kommunista perspektívájú Tanácsköztársaság-regényben, Illés Béla *Ég a Tisza* című, eredetileg 1929-ben Moszkvában megjelent művében is, amelyben az elbeszélő-főszereplő, Kovács Péter próbál magyarázkodni a földosztás elmaradása miatt: „Magyarázhattam a dolgot az öregnek, ahogy csak tudtam, minél többet magyaráztam, annál dühösebb lett. Ha azt mondtam, hogy okosnak kell lenni, akkor lehülyézett; ha meg azt bizonygattam, hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők az okai a tanácskormány felemás politikájának, erre is megvolt a válasza az öregnek. – Ha valaki kurvát vesz feleségül, nekem ne panasolja, hogy az asszonynak lógnak a csöcsei.” Lásd: ILLÉS, 1969. 162. A magyarországi szociáldemokraták prostituáltakhoz történő hasonlítása már 1918 őszén megjelent a magyar kommunisták retorikájában, amikor Kun Béla az „Elvégeztetett!” című paradigmikus cikkében kinyilvánította egy új magyarországi munkáspárt alapításának szükségességét, mivel az MSZDP: „Mindenkinek odaadja magát [...] Mindenkié, mint az utcák lezuлт leánya.” Lásd: Kun Béla: *Elvégeztetett!* In: KUN, 1958. 129.

⁷⁰ N. N., [é. n.], 2.

⁷¹ LIPHAY, 1923a. 10. Illetve: LIPHAY, 1923b. 10. Liphay Olga elbeszélésében még azon értelmezés érhető tetten a Tanácsköztársaság bukásának lehetséges okaként, amely szerint mind a jó antantkapcsolataival büszkélkedő Károlyi Mihály, mind a magát „Lenin emberének” beállító szélhámos, Kun Béla alkalmatlan volt a feladatra, amelyet a Habsburg-udvar neki szánt.

⁷² A kifejezés korabeli használatához lásd: URBANUS, 1919.

⁷³ N. N., 1919b.

lakóinak „antikommunista” karakterére – hadd utaljak a székelyek mint „szupermagyarok” képzetére⁷⁴ –, de ezek a magyarázatok abban különíthetők el egymástól, hogy minden esetben hangsúlyozzák a szervezői zsenialitást, amely formát adott a kommünellenes indulatoknak.

Az ellenforradalmi mozgalmak vezetőinek kultuszépítése során – a vizsgált röpiratok és memoárok szerzői közül – Wagner Károly (1887–1950) ügyvéd és korábbi függetlenségi párti politikus követte el a legnagyobb aránytévészést, amikor 1920-as *Forradalomtól az ellenforradalomig – Ki vezette az ellenforradalmat?* című füzetében a Friedrich-kultuszt építve a Tanácsköztársaság bukását Friedrich Istvánnak tudta be, mert megszervezte a székelyek és az internacionalista gondolatok számára hozzáférhetetlen magyar vidék ellenállását. A szerző az „erdélyi magyarok” mint „a magyarság megtartó ereje” toposszal magyarázta, hogy a székelyeket nem lehetett a bolsevizmus hívévé tenni. De tudjuk, hogy a Magyarországi Szocialista Pártnak Székely Csoportja is alakult a román megszállás elől Budapestre menekült „székely proletárok” részvételével. A székelyek született „antibolsevizmusával” kapcsolatos nemzetkarakterológiai toposz egy 1919 után Magyarországon kitermelődött képzet – előzményként a székelyeket „nemes vademberként” leíró Orbán Balázs székelyföldi leírásaira tekinthet vissza –, amely Egry Gábor közlése szerint épp a Székelyföldön nem terjedt el a két világháború között, hiszen a proletárdiktatúra helyi tapasztalatai híján nem volt ott relevanciája.⁷⁵

Wagner Károly a székely katonák – általa is osztott – képzelt „antibolsevizmusának” tudta be, hogy a Budapestről hozzájuk küldött „zsidó agitátorokat” véresre verték, és a székely hadosztály ellenállását a „hiába, a székely csak székely marad” bölcsességgel nyugtázta. A székelyek mellett szerinte az „idegen” Budapesttel szembenálló „színmagyar” vidék játszott komoly szerepet a Tanácsköztársaság megbuktatásában. Kiemelte a „teljesen ellenforradalmi” Tolna és Fejér megyéket. A magyar agrárnépesség fellázadásának okát abban látta, hogy a magyar kiszegedők és földművesek nem tudták elviselni a vallásuk és verejtékkel megszerzett „vagyonkájuk” elleni támadásokat.⁷⁶ Ugyan a júniusi ellenforradalmi megmozdulásokat leverték, de ezt követően már nem sokat késett a Tanácsköztársaság katonai bukása, amelyben Wagner szerint – természetesen – Friedrich István játszott a főszerepet.

„A júniusi ellenforradalom leveretése után Friedrich érintkezésbe lépett a gödöllői vörös hadsereg főparancsnokságával. Meggyőzte a bekényszerített tisztet, hogy a rendszer nem tarthatja már magát. Aki még szolgálatot akar tenni hazájának, az ne habozzon, hanem tegye is meg, mert nemsokára már késő lesz. Így került abba a helyzetbe, hogy pár nap múlva már ő intézte a vörös hadsereg sorsát.”⁷⁷

Friedrich terve szerint akkor kellett volna katonailag is fellépni a kommün ellen, amikor a Vörös Hadsereg züllése elérte a tetőpontját, erre azonban már nem volt

⁷⁴ GERŐ, 2006. 63–64.

⁷⁵ Lásd: N. N., 1919a. Orbán Balázs székelyekkel kapcsolatos orientalista sztereotípiáiról lásd: BOLGÁR, 2010. Egry Gábor megállapítását lásd: EGRY, 2015.

⁷⁶ *Egy ellenforradalmár*, [1920]. 20; 22; 40.

⁷⁷ *Egy ellenforradalmár*, [1920]. 43.

szükség, mivel a Vörös Hadsereg tiszai offenzívájának összeomlása a vártnál gyorsabb felbomláshoz vezetett. A Tanácsköztársaság gyors és váratlan összeomlása azonban megakadályozta, hogy a „nemzeti erők” szabadítsák föl Magyarországot.

A Friedrich-kultusszal szemben a Horthy-kultusz jegyében írta meg beszámolóját Somogyi Zoltán (?-?) 1920-ban, *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások* címmel. Somogyi amellet foglalt állást, hogy a „vörösöket” az egész ország gyűlölte, ezért a proletárdiktatúra bukása csak idő kérdése volt. Szerinte már 1919 júniusában bekövetkezhetett volna, ha az antant felkarolja Horthy Miklós kezdeményezését a Nemzeti Hadsereg létrehozására. Azonban a szegedi ellenkormány hadügyminisztere azért nem kapott fegyvereket és tiltották meg neki a sorozást, mert a szegedi antant megbízottak látták, hogy katonái „mennyre bálványozzák a fővezért”, és tudták, hogyha Horthy „erőre kap”, akkor „olyan szilajon lobogó lelkesedéssel csatlakozik hozzá a bolsevikokat gyűlölő egész ország”, hogy nemcsak a Tanácsköztársaságot dönti meg, de a megszállókat is kiűzi Magyarországról.⁷⁸

A szintén Horthy-kultusz építésének szolgálatába állított, az 1920-ban kiadott szenzációhajhász pitaval, *A Lenin-fiúk véres munkái* szerint annyira népszerűtlen volt a Magyarországot „új Zsidóországgá” tenni akaró kommün, hogyha két-három ember találkozott az utcán, akkor már mindjárt a Tanácsköztársaság kívánt bukásáról kezdtek beszélgetni. (Ez a megállapítás persze teljesen ellentmond azon többségben lévő kommünellenes leírásoknak, amelyek szerint a proletárdiktatúra idején mindenki hallgatott és teljesen atomizálódott a társadalom.) Az általános ellenszenv miatt a „keresztényelnyomó” proletárdiktatúrát csak a terror és a Vörös Hadsereg katonai sikerei tarthatták életben.⁷⁹

A kommün általános elutasíttósága mellett tanúskodott Gróf Esterházy Miklós (1855–1925) az *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből* című – először német nyelven megjelent – 1920-as visszaemlékezésében. Szerinte a proletárdiktatúra elleni „gyűlölet” annyira „általános és mélységes” volt, hogy azt súgta a „józanész”, hogy a Tanácsköztársaság „nem tarthat sokáig, nem tarthat a végletekig”. Az 1919. június 24-i „meghiúsított puccsal” meg is kezdődött az emelkedés – a kommunisták szempontjából a hanyatlás – időszaka, amelyet csak egyes visszaesések, mint például a vörösteror-akciók – tarkítottak: „az ország hangulata egyre fehérebb lett” és „még a budapesti lakosság gomblyukából is eltűntek a vörös rozetták”.⁸⁰

Jellemző, hogy a különböző ellenforradalmi csoportok a saját akciójukat tartották döntő jelentőségűnek a proletárdiktatúra megbuktatásában, erre remek példát nyújtanak a „bankgassei puccs” résztvevői. A Nemzeti Hadsereg megalapításában szerepet vállaló első világháborús veterán, Kerecseny János (1894–1970) számára nem volt kétséges, hogy a saját ellenforradalmi csoportjának volt köszönhető a proletárdiktatúra bukása. Bár az 1925-ben született *A magyar Dreyfus-pör – Hova lett a Bank-gassei 140 millió?* című röpirata nem nélkülözte teljesen a külpolitikai horizontot, a szolnoki hídfő 1919. május 2-i románok általi elfoglalását például egyenesen a kommün „fekete péntekjének” nevezte, de Kerecseny a kommün bécsi

⁷⁸ SOMOGYI, 1920. 122.

⁷⁹ N. N., 1920. 42–43.

⁸⁰ ESTERHÁZY, 1920. 92; 104–105.

követségén őrzött, Ausztria forradalmasítására szánt 140 millió korona elrablásának tulajdonított döntő jelentőséget a Tanácsköztársaság bukásának tényezői között. A kiadvány szerint ennek volt köszönhető, hogy kudarcba fulladt Ausztria forradalmasítási kísérlete, és szövetséges hiányában a magyar Vörös Hadsereg nem tudott ellenállni a cseh és román támadásnak.⁸¹ Hajós Jenő is úgy vélte 1922-ben, hogy lényegében az 1919. május 2-i „bankgassei puccs” buktatta meg a Tanácsköztársaságot azzal, hogy külpolitikailag megbénította.⁸²

Bár az egyes akciók jelentőségének bemutatása erősen túlzó, azzal nehéz vitatkozni, hogy az ellenforradalmár érzelmű katonatisztek az „árulásaikkal” valóban súlyos, 1919 júliusában egyenesen végzetes csapást mértek a Tanácsköztársaságra. A Vörös Hadsereg Stromfeld Aurélt követő vezérkari főnöke, Julier Ferenc (1878–1944) az 1927-ben megjelent *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* című cikksorozatában büszkén emelte ki a proletárdiktatúra megbuktatásában játszott szabotáló szerepét: azt a nézetet képviselte, hogy a Károlyi-rendszer azért bukott meg, mert – a leszerelés hibás döntése után – nem maradt hadserege, a proletárdiktatúra pedig azért, mert nem nemzeti hadsereget szervezett. A visszahódított Felvidék kiürítését követően Kun Béla és társai elveszítették a „hazafias katonatisztek” bizalmát, és 1919 júliusában az „ellenforradalmár” érzelmű tisztakar buktatta meg a kommünt a reménytelen tiszai offenzíva megszervezésével és a Vörös Hadsereg támadó terveinek a román hadsereghez történő eljuttatásával. Julier Ferenc szerint – aki a katonapolitikai perspektívájú visszaemlékezésében szót sem ejtett a gazdasági problémákról vagy a főváros és a vidék ellentétéről – csak a Vörös Hadsereg támadásának összeomlása érlelte meg a helyzetet a proletárdiktatúra bukására.⁸³

Végül Kratochvil Károly (1869–1946), a vizsgált szerzők közül egyedülként, de a székely hadosztály egykori parancsnokaként nagyon szenvedélyesen érvelt 1923-ban amellet, hogy a proletárdiktatúrát a székely hadosztály 1919. április 26-i megadása buktatta meg. Azzal ugyanis, hogy az nem kelt át a Tiszán, hogy a Vörös Hadsereghez csatlakozzon, hanem letette a fegyvert a románok előtt, „alapjában rendítette meg a vörösök katonai hatalmát” és „halálos döfést adott a bolsevizmusnak”. Ezzel ugyanis – Kratochvil értelmezésében – a Tanácsköztársaság elveszítette az egyetlen „hadműveletekre alkalmas katonai alakulatot, amelynek védelme alatt szerveződhetett volna”.⁸⁴ Kratochvil Károly szerint ezen a tényen nem változtatott az, hogy a két hónappal későbbi északi hadjárat idején úgymond „átmeneti sikereket” ért el a Vörös Hadsereg, amelyeket Kratochvil szerint amúgy is csak egy, a székely hadosztályból elszakadt székely tüzérezrednek köszönhetett. Ezzel Kratochvil a neveltségességig eltúlozta a székely katonák jelentőségét az 1919-es harcokban, akiknek a fegyverletétele szerinte nemcsak Magyarországot, de Európát is megkímélte a bolsevizmustól. Kratochvil erre a „hőstettre” hivatkozva kérte a trianoni békeszerződés revízióját, vagy legalábbis, hogy a nagyhatalmak hálából adjanak „Erdély népeinek [...] szabad autonóm hazát”.⁸⁵

⁸¹ KERECSENY, 1925. 26; 9–10.

⁸² HAJÓS, [1922]. 7.

⁸³ JULIER, 1927a. 6. Illetve: JULIER, 1927b. 14. Az 1918–1919-es forradalmak hadtörténetéhez és katonapolitikájához lásd: RÉVÉSZ, 2019.

⁸⁴ KRATOCHVIL, [1923]. 61.

⁸⁵ KRATOCHVIL, [1923]. 57; 79.

Kratochvil könyve a szélsőséges példája, hogy az 1919 utáni, korai Horthy-kori „Tanácsköztársaság-ellenes” művek nem azért születtek, hogy közelebb vigyenek a proletárdiktatúra kikiáltása és bukása „valódi”, történeti okainak megismeréséhez és megértéséhez, hanem sokkal inkább azért, hogy a közelmúlt aktuálpolitikai igényeknek megfelelően alakított „történetét” eszközként használják a politikai küzdelmekben: a politikai ellenfelek lejáratására és a saját politikai tábor igényeinek alátámasztására. Ekképp többet tudunk meg belőlük a Horthy-kori Magyarország emlékező közösségeiről és egymáshoz való viszonyairól, harcairól, mint magáról a Tanácsköztársaságról.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ABLONCZY

2016 ABLONCZY Balázs: *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2016.

ADAMIK–A. JÁSZÓ–ACZÉL

2005 ADAMIK Tamás–A. JÁSZÓ Anna–ACZÉL Petra: *Retorika*. Budapest, Osiris, 2005.

ALFÖLDI

1919 ALFÖLDI Dávid: *Néhány szó a proletárdiktatúráról (Keletkezése, pusztítása s orvoslása)*. Eger, Egri Lapkiadó Rt., 1919.

ANDRONICUS

1922 ANDRONICUS [Kozma Andor]: *Károlyi Mihály helytartói*. Budapest, [K. n.], 1922.

ÁRKOSSY

1919 ÁRKOSSY B. Gábor: *A zsidó világalalom megjósolt bukása. Beteljesült százesztendő s jövődőlés*. Budapest, Ébredő Magyarok Egyesülete, 1919.

BOLGÁR

2010 BOLGÁR Dániel: Orbán Balázs orientalizmusa. *Korunk*, 21. (2010) 8. sz. 91–100.

BRUNOWSZKY

1929 BRUNOWSZKY Rezső: *A kommunizmus és az ember alaptermészete. Felvilágosító ismertetés arról, hogy a kommunizmus életképtelen*. Baja, K. Bencze Albert könyvnyomdája, 1929.

BUZA

1919 BUZA Barna: *A kommunista összeesküvés. Hogy kezdődött a zsványdiktatúra? Kommunizmus vagy földosztás?* Budapest, Rovó Aladár Nyomdai Műintézete, 1919.

CASSIRER

1997 CASSIRER, Ernst: A modern politikai mítoszok technikája. In: *Politikai antropológia*. Szerk.: ZENTAI Violetta. Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1997. 37–50.

CJ.

- 1919 CJ.: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Írta: Dr. SZABÓ László. (Könyvismertetések és bírálatok). *Katolikus Szemle*, 33. (1919) 4. sz. 367-368.

CSIZMADIA

- 1919 CSIZMADIA Sándor: *Hol voltam a diktatúrában?! Budapest, „Pirkadás” Kiadóhivatal, 1919.*

CSUNDERLIK

- 2016 CSUNDERLIK Péter: Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája. In: *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. Szerk.: BÖCSKEI Balázs. Budapest, L'Harmattan, 2016. 65-81.
- 2019 CSUNDERLIK Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”*. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Budapest, Napvilág, 2019.

DIETZ

- 1920 DIETZ Károly: *Októbertől – augusztusig. Emlékirataim*. Budapest, Rácz Vilmos Könyvkiadóvállalata, 1920.

DOMONKOS

- [1919] DOMONKOS József: *Rablók barlangjában. Hangok a zsidó diktatúra idejéből*. Budapest, Kertész József könyvnyomdája, [1919].

EGRY

- 2015 EGRY Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944*. Budapest, Napvilág, 2015.

Egy ellenforradalmár

- [1920] [Wagner Károly]: *Forradalomtól az ellenforradalomig. Ki vezette az ellenforradalmat? Visszaemlékezések*. Budapest, Szeredai Ny., [1920].

ERDÉLY

- 1919 ERDÉLY Jenő: *Mit akarnak? Károlyi pártja, a szociáldemokraták, radikálisok, keresztény szocialisták, földművelők, bolsevikiek? Az összes magyar politikai pártok programja és szervezete*. Budapest, Benkő Gyula (Grill-féle) könyvkereskedése, 1919.

ESTERHÁZY

- 1920 ESTERHÁZY Miklós, gróf: *Emléklapok 1918. november 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest, Szent István Társulat, 1920.

FEHÉRVÁRI

- 1919 FEHÉRVÁRI István: *Mi történt Magyarországon 1918. okt. 31. óta. Olasz hadifogságból visszatért bajtársainak elmondja: Fehérvári István volt honvédőrmester*. Budapest, Hunnia Nyomda, 1919.

FRYE

1998 FRYE, Northrop: *A kritika anatómiája. Négy esszé.* Budapest, Helikon, 1998.

GERŐ

2006 GERŐ András: *Magyar illuzionizmus.* Budapest, Új Mandátum, 2006.

2009 GERŐ András: *Se nő, se zsidó. Előítéletek találkozása a századforduló Monarchiájában.* Budapest, Új Mandátum, 2009.

GÖMBÖS

1920 GÖMBÖS Gyula: *Egy magyar vezérkari tiszt bíráló feljegyzései a forradalomról és ellenforradalomról.* Budapest, [K. n.], 1920.

GÖNDÖR

1920 GÖNDÖR Ferenc: *Garázdálkodásom a diktatúrában.* Budapest, Világosság Ny., 1920.

GYÁNI

2008 GYÁNI Gábor: *Budapest – túl jón és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat.* Budapest, Napvilág, 2008.

2016 GYÁNI Gábor: Holokausztemlékezet és identitáskeresés. In: *Uő: A történelem mint emlék(mű).* Budapest, Kalligram, 2016. 200–215.

GYÓRI-KÁZMÉRI (SZERK.)

1919 GYÓRI Imre – KÁZMÉRI Kázmér (szerk.): *Kun Béláék 131 napos rémuralma.* Budapest, Csorba Béla kiadása, 1919.

HAJÓS

[1922] HAJÓS Jenő: *A bankutcai puccs és a száznegyven millió valódi története, I. rész. A puccs eseményei.* Budapest, Magyar Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság, [1922].

ILLÉS

1969 ILLÉS Béla: *Ég a Tisza.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.

JULIER

1927a JULIER Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén – Julier alezredes feljegyzései a két forradalomról. *Magyarság*, 1927. július 16. 6.

1927b JULIER Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén – Julier alezredes feljegyzései a két forradalomról. *Magyarság*, 1927. július 17. 14.

KERECSENY

1925 KERECSENY János: *A magyar Dreyfus-pör. Hová lett a Bank-gassei 140 millió?* Budapest, [K. n.] 1925.

KOLOSVÁRY-BORCSA

[1943] Vitéz KOLOSVÁRY-BORCSA Mihály: *A zsidókérdés magyarországi irodalma. A zsidóság szerepe a magyar szellemi életben. A zsidó származású írók névsorával.* Budapest, Stádium, [1943].

KÓBOR

1919 KÓBOR Tamás: *A bolsevismusról a bolsevismus alatt*. Budapest, Franklin Társulat, 1919.

KRATOCHVIL

[1923] KRATOCHVIL Károly, Szent Kereszthegyi: *A Székely Hadosztály 1918–1919. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért*. Budapest, Székely Hadosztály Egyesület, [1923].

HAJDU

1969 HAJDU Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*, Budapest, Kossuth, 1969.

HALLER

1920 HALLER István: *Szocialista-kommunista csőd. Elszólások és önvallomások*. Budapest, Szent István Társulat, 1920.

HEFTY

1920 HEFTY Richárd: *Adatok az ellenforradalom történetéhez. A szerző saját följegyzései alapján*. Budapest, Bagó Márton és fia, 1920.

KISS

1920 Kiss Ferenc: *Ecce homo. Emlékirataim a forradalom és a diktatúra idejéből*. Budapest, Athenaeum, 1920.

KORCSMÁROS

1923 KORCSMÁROS Nándor: *Forradalom és emigráció*. Budapest, A szerző kiadása, 1923.

KÓBOR

1919 KÓBOR Tamás: *A bolsevismusról a bolsevismus alatt*. Budapest, Franklin Társulat, 1919.

KUN

1958 Kun Béla: *A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások*. Budapest, Kossuth, 1958.

KRAUSZ

[1919] KRAUSZ Vilmos: *Hitehagyás és kommunizmus. Ünnepi hitészónoklat 5679. évi svuosz második napján. Tartotta Krausz Vilmos főrabbi a debreczeni izraelita hitközség Deák Ferenc-utcai templomában*. Debrecen, Hegedűs Sándor Irodalmi és Nyomdai Rt., [1919].

LÁNYI

1919 LÁNYI Ede S. J.: *Vörös naplóm*. Pécs, Pius Kollégium, 1919.

LIPTHAY

1923a LIPTHAY Olga: *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus? Megértés*, 1923. szeptember 24.

1923b LIPTHAY Olga: *Miért segítette elő az összeomlást és Magyarország feldarabolását a Habsburg–Károlyi–Kun Béla-triumvirátus? Megértés*, 1923. október 5.

MEZŐFI

1920 MEZŐFI Vilmos: *Emlékeim a Kommün idejéből*. Budapest, Biraucz Nyomda, 1920.

MOLNÁR

1919 MOLNÁR Jenő: *A 133 napos rémuralom*. Budapest, Kultúra, 1919.

N. N.

[é. n.] N. N.: *Egy vörös katona visszaemlékezései a proletárdiktatúrára*. Budapest, Kommunista Magyarországi Pártja Budapest Déli Kerületi Bizottsága, [é. n.].

1919a Székelyek gyűlése. *Vörös Újság*, 1919. április 3. 6.

1919b Tűrhetetlen. *Vörös Újság*, 1919. május 22. 5.

[1919a] N. N.: *A halál népbiztosa. Szamuely Tibor gyilkosságai*. Budapest, Kátai Albert kiadása, [1919].

[1919b] N. N.: *A zsidók rémuralma Magyarországon 1919. március 21-től augusztus hó 1-ig*. [H. n.], [1919].

1920 N. N.: *A Lenin-fiúk véres munkái*, 1-12. füzet. Írta: egy szemtanú. Budapest, Rózsa, 1920.

NAGYATÁDI SZABÓ

[1919] NAGYATÁDI SZABÓ István: *Politikai rágalmak és cáfolatok*. Budapest, Országos Kisgazda- és Földműves-párt, [1919].

NÉMETH

2002 Németh György: A zsarnok Nero. In: *Uő: Karthágó és a só. Az ókortörténet babonái*. Budapest, Korona Kiadó, 2002. 155–172.

NYÍRY

1942 NYÍRY Gyula: *Hogyan készítette elő a Károlyi-kormány a proletárdiktatúrát? Európa és a bolsevizmus V*. Budapest, Új-Auróra Könyvkiadóvállalat, 1942.

OISTEANU

2005 Oisteanu, Andrej: *A képzeletbeli zsidó a román (és a kelet-közép-európai) kultúrában. Imagológiai tanulmány*. Kolozsvár, Kriterion, 2005.

ORBÓK

1919 ORBÓK Attila: *Ki árulta el Magyarországot? Egy politikai riporter vallomásai*. Budapest, Világirodalom Könyvkiadóvállalat, 1919.

PAÁL

1919 PAÁL Jób: *A száz napos szegedi kormány. Az ellenforradalom története. Krónikás könyv Károlyi Gyula és Ábrahám Dezső kormányairól, a Nemzeti Hadsereg megszületéséről, az ABC-ről és más szegedi dolgokról*. Budapest, Biró Miklós Ny., 1919.

PESTHY

1921 PESTHY Jenő: *A bolsevizmus rémnapjai. (Naplójegyzetek.)* Budapest, A szerző kiadása, 1921.

PÓK

- 2010 PÓK Attila: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.

PROGREDIÉUS

- 1920 PROGREDIÉUS [Szemere Béla]: *Az elmefogyatékosok. Gróf Tisza István. A zsidók*. Budapest, Apostol Ny., 1920.

RÉVÉSZ

- 2019 RÉVÉSZ Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019.

RICOEUR

- 1998 RICOEUR, Paul: *Az én és az elbeszélte azonosság*. In: *Uó: Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Szerk.: SZEGEDY-MASZÁK Mihály. Budapest, Osiris, 1998. 355–410.

ROMSICS

- 2004 ROMSICS Gergely: *Mítosz és emlékezet. A Habsburg Birodalom felbomlása az osztrák és a magyar politikai elit emlékirat-irodalmában*. Budapest, L'Harmattan, 2004.

SASVÁRI NAGY

- 1920 SASVÁRI NAGY Olivér: *Kun Bélának rémuralmának története hiteles okmányok alapján*. Budapest, A Bolsevik Elleni Liga kiadása, 1920.

SOMOGYI

- 1920 SOMOGYI Zoltán: *A június 24-iki ellenforradalom és a ludovikások*. Budapest, „Pátria” irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság, 1920.

STETTNER

- 1919 STETTNER Tamás: *Tizennégy év Kun Béla életéből. Tisza István gyilkosai. Hogyan szüntették meg a nemzeti újságokat? A Kaplony-utcai ellenforradalmárok. Három óráig az Országház pincéjében. Az államrendőrség forradalmárai. Riportok a rémuralom idejéből*. Budapest, Egyesült Könyvnyomda, 1919.

SZABÓ

- 1919 SZABÓ László: *A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból*. Budapest, Atheneum, 1919.

SZÁSZ

- 1922 SZÁSZ Károly: *Emlékezés a vörös uralomra*. Budapest, Franklin Társulat, 1922.

SZÁSZHALMI

- 1928 SZÁSZHALMI József: *Kommunista téboly. Vér és terror*. Budapest, Helios Ny., 1928.

SZERÉNYI (SZERK.)

1919 SZERÉNYI Simon (szerk.): *Népbiztosok futása a frontról és egyéb szenzációs riportok a kommün idejéből*. Budapest, Kiadja Kátai Albert, 1919.

SZÉKELY

1921 Dr. SZÉKELY István: *A forradalmak útja és a keresztény politika*. Budapest, „Katolikus Élet”, 1921

TORMAY

1922 TORMAY Cécile: *Bujdosó könyv. Feljegyzések 1918–1919-ből, II. proletárdictatura*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1922.

TRENCSÉNYI

2011 TRENCSÉNYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

URBANUS

1919 URBANUS: *A bűnös Budapesttől a boldog Budapestig. A főváros politikai múltja és jövője*. Budapest, Kultúra, 1919.

VEST

[1919] VEST Fedor: *Hogyan dolgoznak a bolsevisták? Mik az eszközeik?* Szeged, Engel Lajos Könyvnyomdája, [1919].

VÖLGYES

1970 VÖLGYES, Iván: *The Hungarian Soviet Republic, 1919. An Evaluation and a Bibliography*. Stanford, CA Hoover Institution Press, 1970. (*Hoover Institution Bibliographical Series*, XLIII.)

WELTNER

1929 WELTNER Jakab: *Forradalom, bolsevizmus, emigráció*. Budapest, A szerző kiadása, 1929.

ZSEDÉNYI

1927 ZSEDÉNYI Aladár: *Vörös cserepek. Károlyitól Bethlenig. Korrajz*. Budapest, Hollóssy Ny., 1927.